

ARAP AYAKLANMALARINI YENİDEN DÜŞÜNMEK SÜREÇ VE AKTÖRLER

EDİTÖRLER: MESUT ÖZCAN | M. HÜSEYİN MERCAN

2011 yılında Arap dünyasında gerçekleşen ayaklanmalar gerek ortaya çıkış dinamikleri gerekse sonuçları itibarıyla modern Ortadoğu tarihinin başlıca dönüm noktalarından biri kabul edilmektedir. Otoriter yönetimlere karşı farklı kesimlerin bir araya geldiği ve demokratikleşme yönünde güçlü bir iradenin sergilendiği bu süreç Ortadoğu’da köklü bir dönüşüme dair umutları yeşertmiştir. Bununla birlikte bölgenin ekonomik gerçekliği, demokratik yönetim tecrübesinin bulunmayışı ve toplumsal yapıdaki kırılmalıklar, ayaklanmalar sonrası oluşan yeni ortamın beklentilerin çok gerisinde kalmasına yol açmıştır. Yerel dinamiklerin yanı sıra özellikle küresel aktörlerin bölgenin demokratikleşmesine dair ikircikli bir tutum sergilemeleri de sürecin ilerlemeyişinde büyük rol oynamıştır. Bu kapsamda halk devrimlerinden bugüne kadar geçen süre zarfında Arap ayaklanmalarına dair oluşan geniş literatüre önemli bir katkı niteliğindeki bu eser, yaşanan gelişmeleri yerel aktörlerin tercihleri, süreci tetikleyen saikler ve küresel-bölgesel güçlerin stratejileri ekseninde incelemek suretiyle okuyucuya bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır.

Abdulgani Bozkurt	M. Hüseyin Mercan
Abdulkadir Yıldız	Murat Çemrek
Abdurrahman Babacan	Murat Yiğit
Bayram Sinkaya	M. Tahir Kılavuz
Berdal Aral	Süleyman Şanlı
Hakan Ünay	Taha Eğri
Mehmet Özkan	Onur Günaydın
Mesut Özcan	Vügar İmanbeyli

ARAP AYAKLANMALARINI YENİDEN DÜŞÜNMEK

EDİTÖRLER
MESUT ÖZCAN
M. HÜSEYİN MERCAN

ARAP AYAKLANMALARINI YENİDEN DÜŞÜNMEK

Süreç ve Aktörler

**ARAP AYAKLANMALARINI
YENİDEN DÜŞÜNMEK**
Süreç ve Aktörler

Editörler
Mesut ÖZCAN - M. Hüseyin MERCAN

KÜRE YAYINLARI / 297. Kitap

Uluslararası İlişkiler 39

**Arap Ayaklanmalarını Yeniden Düşünmek
Süreç ve Aktörler**

Editörler **Mesut Özcan - M. Hüseyin Mercan**

© Küre Yayınları, 2022

Düzeltili **Mine Çaha Etil**

Birinci Basım Ekim 2022

ISBN 978-605-7646-86-6

TC Kültür ve Turizm Bakanlığı

Sertifika no: 15813

Kapak **Zeyd Karaaslan**

Tasarım Uygulama **Sibel Yalçın**

Baskı/Cilt Senyıldız Matbaacılık

Sertifika No: 45097

Gümüssuyu Cad. Işık San. Sit.

No: 19/C 102

Topkapı/İstanbul

Tel: 0212 483 47 91

KÜRE YAYINLARI

Vefa Cad. No: 48 Kat: 3

Fatih / İstanbul

Tel 0212 520 66 41-42

www.kureyayinlari.com

kure@kureyayinlari.com

    kureyayinlari

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
I. Kısım	
AYAKLANMALAR VE GEÇİŞ SÜRECİNDE TEMEL DİNAMİKLER	17
1. Arap Ayaklanmaları ve Küreselleşme/ler: İnteraktif Bir İlişkinin Analizi	
Hakan Ünay - Murat Cemrek	19
2. Ekonomi, Özgürlük ve Adalet Arayışı: Arap Ayaklanmalarının Ekonomi Politigi	
Taha Eğri	41
3. Sosyal Medya Devrimi Miti ve Arap Ayaklanmaları	
Onur Günaydın	59
4. Arap Ayaklanmaları ve Demokratik Kurumsallaşma	
Abdurrahman Babacan	85
5. Anayasa ve Anayasacılık Bağlamında Arap Devrimleri	
Abdulkadir Yıldız	117
6. Arap Ayaklanmalarında Ordu, Siyaset ve Dış Nüfuz: Nüfuz Alanlarına Göre Ordunun Tutumuna Dair Bir Değerlendirme	
Murat Yiğit	141
7. Arap Baharı'nda Seküler Hareketler ve Rejim Değişimi	
M. Tahir Kılavuz	169
II. Kısım	
KÜRESEL VE BÖLGESEL GÜÇLERİN AYAKLANMALARA YÖNELİK STRATEJİLERİ	193
8. ABD'nin Arap Baharı Politikası (2010-2020): Eylemsel Aktörden Söylemsel Aktöre Geçişin Hikayesi	
Mehmet Özkan	195

9. Rusya ve “Arap Baharı” Süreci	
Vügar İmanbeyli	211
10. Birleşmiş Milletler ve Arap Devrimleri	
Berdal Aral	233
11. Stratejik Temkinlilikten Stratejik Aktivizme: Arap Devrimleri Sürecinde Türkiye	
M. Hüseyin Mercan	261
12. Arap Baharı Sonrası İran’ın Ortadoğu Politikası	
Bayram Sinkaya	285
13. İsrail’in Arap Devrimlerine Yönelik Politikası	
Süleyman Şanlı	313
14. Körfez Devletlerinin Arap Devrimlerine Yönelik Politikaları: İttifaktan Çatışmaya	
Abdulgani Bozkurt	333
Katkıda Bulunanlar	355

8. Bölüm

ABD'nin Arap Baharı Politikası (2010-2020): Eylemsel Aktörden Söylemsel Aktöre Geçişin Hikayesi

Mehmet Özkan

Giriş

ABD'nin Arap Baharı'na yönelik yaklaşımının ana damarını ilk başta beklenmedik bir şok, sonrasında süreci yönlendirme çabası ve en sonunda da kendini geriye çekme politikası belirlemiştir. Obama'nın ilk döneminde yaşanan Arap Baharı'na yönelik Barack Obama yönetiminin tavrı bölge ülkeleri için tam bir hayal kırıklığı olurken; Donald J. Trump döneminde bölgeye yönelik politikada asker ve vesayet yapıları gibi geleneksel güçler sonuna kadar desteklenmiş ve İsrail'in tanınırlığını genişletmeyi öncelleyen bir politika izlenmiştir. Ayrıca Trump dönemi, ABD'nin genel olarak Ortadoğu'dan söylemsel olarak olmasa bile eylemsel olarak çekilmeye başladığı süreci derinleştirmiştir. Suriye, Libya, Yemen ve diğer ülkelerdeki sorunlara yönelik politika sistemik ve bölgesel düzen kurucu olmak yerine; krizlere tepki veren, ad hoc ve seçici olmuştur.

Özü itibarıyla, Obama dönemiyle başlayan ABD'nin bölgeden geri çekilme süreci (disengagement) Trump döneminde farklı öğelerle çeşitlense de özünde aynı kalmıştır. Yeni Başkan Joe Biden döneminde ise nasıl bir politika izleneceği merak konusudur. Genel beklenti Biden döneminin Obama-Trump döneminin ilkesel olarak devamı yanında söylemsel olarak insan hakları vb.

konularına daha fazla değinen fakat eylemsel olarak geri çekilmenin devam ettiği bir süreçtir. Bu makale ABD'nin Arap Baharı politikasının dönüşümü ve bunun Ortadoğu bölgesi ve Amerikan iç siyaseti açısından anlamını izah etmeyi amaçlamaktadır. 2010 yılında başlayan Arap Baharı sürecinin artı ve eksileriyle geride bıraktıklarına 2021 itibarıyla bakınca Arap halkları ile devletleri arasında sosyal anlaşmanın anlamını yitirdiği son derece açıktır. Eski yöntemlerin geri gelmesinin sorunları çözmek konusunda işlemediği günümüzde, ileriye yönelik olarak yeni isyanların çıkması durumunda küresel aktörler başta olmak üzere ABD'nin etkisinin olayları şekillendirmedeki payının daha az olacağı beklenmelidir.

Tesir: ABD'nin Arap Baharı Politikasını Belirleyen Faktörler

ABD'nin Arap Baharı'na yönelik bakış açısını belirleyen dört etkenden söz edilebilir. Bunlar genel olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politikasının değişen ve dönüşen perspektifini anlamak ve stratejik eğilimleri izah etmek için önemlidir. Bu etkenler kısaca; ABD dış politikasının askerileşmesi (*militarization*), 11 Eylül etkisi, Ortadoğu'da düzenin dağılması ve diğer aktörlerin etkinliğini artırması şeklinde özetlenebilir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde, ABD'nin küresel hakimiyetinin tescili ve tek lider olduğu fikri yaygınlık kazansa da aslında bu dönem ABD ve müttefikleri arasında siyasal vizyon farkının yavaş yavaş ortaya çıkmasına ve zamanla derinleşmesine yol açmıştır. Özellikle Avrupa ülkeleriyle ABD arasında yaşanan bu durum zamanla transatlantik ittifakının ortak bakış açısının kaybolmasına yol açmıştır.¹ Bu ayrışma en temelde ABD dış politikasının askerileşmesi olarak kendisini göstermiş ve Washington'un Arap Baharı'na yönelik politikasını şekillendiren birincil etken olmuştur. Dış politikanın askerileşmesinin bir sonucu olarak ABD politikasında askeri güç kullanımı 1991 Körfez Savaşı'ndan beri daha fazla öne çıkmış ve neredeyse Washington bütün meseleleri güvenlik perspektifinden askeri bir çözümle okumaya başlamıştır.

¹ David Lake, "Whither the Liberal International Order? Authority, Hierarchy, and Institutional Change", *Ethics & International Affairs* 34, sy 1 (2020): 464.

11 Eylül saldırıları her ne kadar ABD kamuoyundan (ve küresel müttefiklerden) bu konuda gerekli olan desteği ve meşru zemini sağlamış olsa da Irak'ın işgalindeki bütün argümanların yalan olduğunun ortaya çıkması ve verdiği zararlar diğer ülkelerin ABD'ye verdiği koşulsuz desteği çekmesine yol açmıştır. Afganistan-Irak sarmalından bir türlü geri dönüş yapamayan Washington, görünürde olmasa bile askerlerin siyasal etkilerinin ve belirleyiciliğinin arttığı bir karar alma mekanizmasına doğru evrilmiş ve her soruna askeri çözümle yaklaşmaya başlamıştır.² Kısaca askerileşme veya dış politikanın güvenleştirelmesi olarak adlandırılabilir bu durum Arap Baharı sürecinde de izlerini göstermiştir.

Avrupa ülkeleri ise bu süreçte daha çok yumuşak güç kullanımını öne çıkarmış ve AB üzerinden ekonomik olarak karşılıklı çıkar alanlarını genişletmeye çalışmıştır. Uluslararası kurumların güçlendirilmesi ve entegrasyonuna daha fazla eğilen Avrupa ülkeleri değişen ve dönüşen küresel siyaseti askeri çözümler üzerinden okumak yerine yeni duruma göre siyasal ve ekonomik olarak kendisini konumlandırmayı öncelleştirmiştir. Ayrıca Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrupa daha çok kendi içine dönerken, ABD dünyanın farklı bölgelerinde kendi hiyerarşisini derinleştirmeye ve bunun üzerinden yeni bir dünya düzeni kurmaya çalışmıştır. ABD ve Avrupa arasında yaşanan bu derin farklılaşma bugünlerde etkilerini daha net bir şekilde iki farklı siyasal perspektifin ortaya çıkması ve transatlantik iş birliğinin çoğu zaman söylemde kalması şeklinde göstermiştir. İşin özü, 1991 Körfez Savaşı'ndan beri Washington'un her soruna yönelik olarak askeri çözümü bir çekiç gibi kullanması zamanla içinden çıkılmaz bir hale gelmiş ve Arap Baharı'na bakışını derinden etkilemiştir.

ABD'nin Arap Baharı'na bakışında ikincil etken olarak 11 Eylül terör saldırılarının sonuçlarının getirdiği zihin dünyası ve İslam dünyasına bakışının etkisi yadsınamaz. Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası yaşanan bunalım ve güvenlik merkezli yaklaşım kendisini en çok Ortadoğu ve Müslüman ülkelerde gösterdi. Bütün İslami hareketleri bir tür terör örgütü şeklinde toptancı bir bakış açısıyla değerlendirmiş ve bu süreç sonrasında bütün

² Laurence Pope, *The Demilitarization of American Diplomacy: Tow Cheers for Striped Pants* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014).

İslami örgütlenmeler neredeyse El-Kaide ile aynı kefeye konmuştur. Popüler kültür, akademi, medya ve kamuoyunda bu algının yaygınlaşması ABD kamuoyunda ve karar alıcılarda, 'İslami hareketler demokrasinin karşıtıdır' gibi yanlış bir yaklaşımı hâkim kıldı. Bu sebeple Ortadoğu'da Arap Baharı başladığında, özellikle İslami hareketlerin demokrasinin yerleşmesinde etkin bir siyasal güç olacağı fikrine asla inanmadılar. 2014'te IŞİD türü terör yapılarının tekrardan bölgede bir aktör olarak ortaya çıkması ABD karar alıcılarının bu kanaatlerini pekiştirmiştir. Dolayısıyla kökleri 11 Eylül'e kadar giden bu yaklaşım sadece ABD değil neredeyse bütün batının meseleye bölgedeki ülkelerde demokrasinin yerleşmesi merkezli değil güç merkezli olarak, aktörlerden kimin kazanacağı üzerinden bakmasına yol açmıştır.

Arap Baharı başlar başlamaz ortaya çıkan en net durum ABD'nin Ortadoğu'da desteklediği bölgesel düzenin dağılmasıdır. Bu durum Washington'un Arap Baharı'na bakışını belirleyen üçüncül etken olmuştur. Eski statükocu yaklaşımın anlamsızlaşması ve yeni süreçte hiçbir bölgesel düzen önermeyen ve demokratik olsa bile İslami hareketlerin daha etkin olduğu bir siyasal Ortadoğu'ya hazır olmayan ABD; bu süreçte yıkılan düzenin daha kötüye gitme ihtimaline yönelik en az zararlı çıkma mantığıyla hareket etmiştir. Mısır'daki gelişmeler sonrası ABD'nin diğer Arap Baharı ülkelerine yaklaşımında bu durum son derece etkili olmuştur.

Dördüncü olarak; Washington'un Arap Baharı'na bakışında ve süreci yönetmesinde diğer bir etkili durum, ABD dışındaki diğer ülkelerin daha fazla rol alma çabasıdır. Özellikle Rusya bu konuda en başat rolü oynadı ve bu süreçte batının ikircikli tavırlarından da faydalanarak Suriye'de olduğu gibi net tavır aldığı alanlarda ciddi kazanımlar elde etti. ABD için Ortadoğu'da başka bir güçlü aktörün manevralarına karşı hamleler yapmak hiç de kolay değildi. Çünkü ABD, değişen küresel siyasette ne buna hazırdı ne de buna enerjisi kalmıştı. Bu durum Washington'ın bölgeye bakışında etkili olması yanında ABD'nin bölgeden geri çekilmesi sürecini daha da hızlandırdı. Stratejik hamle eksikliği veya bu konudaki yanlış adımlar sadece ABD için bölgede bilinmeyen bir durum değildi, aynı zamanda ABD ile farklı düşünen

ülkeler için de yeni ve bilinmez bir durumdu. Fakat Rusya'nın bölgede etkin bir başat rol alması ABD'nin çekilme sürecini hızlandırmıştır.

Olgu: ABD'nin Arap Baharı Politikası (2010-2020)

ABD her şeyden önce Arap Baharı'na son derece hazırlıksız yakalandı, bu şekilde bir sosyal patlamanın olacağını çoğu kişi öngörmüyordu.³ Rejimlerin Ortadoğu'da yıllardır oluşturduğu kurumsal ve psikolojik tahakkümün bir anda yıkılabileceğini ve değişim taleplerinin özellikle 'korku' duvarlarını yıkarak kitleleri hızla harekete geçirebileceğini çoğu kimse beklemiyordu.⁴ İşte bu sebeple ilk olarak Arap Baharı 17 Aralık 2010'da Tunus'ta başladığı zaman ABD yöneticilerinin genel algısı bunun geçici ve hatta tekil bir şey olduğu yönündeydi. En nihayetinde ciddi bir şey olsa bile Tunus'ta ABD'nin kaybedeceği bir şey olmadığı için Washington'da bir alarm durumu oluşmadı. Genel olarak süreci yakından takip eden fakat bir taraftan da durumu abartmayan bir yaklaşım izlendi.

Arap Baharı süreci Mısır'a geldiğinde ise, ABD açısından durum tamamıyla değişti. Eylemlerin başladığı 24 Ocak 2011 ile Hüsnü Mübarek rejiminin yıkıldığı 11 Şubat 2011 tarihleri arasında ABD hem süreci yönlendirmek hem de gelişmeler karşısında oyun dışı kalmamak adına en temelde üç farklı politika takip etti. İlk etapta, sessizlik ile konuyu takip etti ve Mübarek'in gitmeyeceği ilkesiyle hareket etti. Bu süreç, Tahrir Meydanı'nda göstericilerin üzerine develerle saldırıldığı 2 Ocak tarihine kadar devam etti. İkinci politikası, Deve Olayı'yla farklı bir boyuta taşınan protestolara, kısmen zimmi olarak destek veren ama pozisyon almayan bir politika oldu. Üçüncü politikası ise, sürecin kontrol- den çıktığını gördüğü için süreci yönetme yaklaşımıdır. Başka bir

3 Örnek olarak bkz., F. Gregory Gause III, "Why Middle East Studies Missed the Arab Spring: The Myth of Authoritarian Stability", *Foreign Affairs* 90, sy 4 (2011): 81-90.

4 Marc Lynch, "The Arab Springs Never Ended", *Foreign Affairs* 100, sy 1 (2021): 111-122.

deyişle, demokratik güçlere destek ve eski rejimle olan bağlarını kapı arkasından sürdürme politikası olarak izlemiştir.

Obama yönetimi arazideki gelişmeleri yakından takip etmek ve süreci yönetmek için Hüsnü Mübarek ile yakın dost olan ABD'nin Kahire eski Büyükelçisi Frank G. Wisner'i özel temsilci olarak atadı. Wisner 31 Ocak 2011'de Mübarek ile görüşerek kendisine Obama'nın mesajını ilettili. En temelde iletilen mesaj sakin olunması ve barışçıl göstericilere yönelik olarak şiddete başvurulmamasıydı. Fakat 2 Şubat Deve Olayı sırasında yaşananlar ve göstericilere yönelik şiddet Beyaz Saray'ın Mübarek karşısı söylemini güçlendirdi; ancak yine de mesaj çok yumuşaktı. Buna göre Mübarek geçiş sürecine 'hemen' başlamalıydı fakat bu Burns'un de belirttiği gibi Mübarek'in görevden gitmesine yönelik bir çağrı değildi.⁵ Aslında hızlı yaşanan gelişmeler karşısında Obama yönetimi net bir pozisyon alamıyordu. Özel temsilci olarak atanan Wisner'in 5 Şubat 2011 günü Münih Güvenlik Konferansı'nda yaptığı açıklama ABD yönetimini zora soktu. Wisner Mübarek'in kalmasının sonbahar aylarında yapılacak seçimlere kadar çok 'önemli' olduğundan hareketle, geçiş sürecinde onun varlığının önemine vurgu yapmıştı.⁶ O dönem Wisner kendi adına mı konuşuyor yoksa Obama yönetimi adına mı konuştuğu hususunda kafa karışıklığı yaşandı, fakat Washington bu açıklamadan hiç memnun değildi ve sonrasında Wisner tamamiyle oyun dışı kaldı.

Devrim süreci tamamlandığında Başkan Obama, 2011 Mayıs'ında Dışişleri Bakanlığı'ndaki konuşmasında Mısır ve Tunus'ta devrimci güçlere destek vereceklerini ve bölge için İsrail-Filistin Barış Süreci'ni de kapsayan uzun vadeli bir strateji planı açıkladı.⁷ Aslında bu konuşma ABD yönetimin söylemsel olarak gidişata göre hareket ettiğine işaret etmesinin en temel göstergesiydi. Çünkü Mısır'da 11 Şubat 2011 sonrasındaki süreçte söylemsel olarak ABD, göstericilerin yanındaymış gibi dururken eski rejim öğeleriyle de ilişkilerini hep sıcak tuttu. 2012 yazında iktidara gelen Muhammed Mursi liderliğinden çok memnun

5 Willian J. Burns, *The Back Channel: A Memoir of American Diplomacy and the Case for Its Renewal* (New York: Random House, 2019), 301.

6 Burns, *The Back Channel*, 301.

7 Burns, *The Back Channel*, 305.

olmazken, başka bir opsiyonun da olmadığını farkındaydı. İşin özü, 'ne halkın iradesine karşı çıkmak ne de ona destek veren bir politika izlemek', Washington'un yaklaşımının kısa özeti idi. Bu süreçte seküler, liberal ve Müslüman Kardeşler dışından bütün muhalefete sivil toplum üzerinden destekler verdi. Mursi iktidarı devam ettiği takdirde, ona yönelik bir tür çevreleme veya zamanla sistem içerisinde çekme (co-opt) politikası ana eğilimiydi.⁸

Siyasal olarak net olmayan bu duruş, 4 Temmuz 2013 tarihinde ülkenin seçilmiş ilk Cumhurbaşkanı'na yönelik darbe girişimiyle demokrasi karşıtı güçler lehine değişti. ABD darbeye açık bir şekilde destek verdi. Hatta dönemin Dışişleri Bakanı John Kerry, 'Mısır Ordusu demokrasiyi restore etti' diyecek kadar ileri gitti.⁹ Darbeye yönelik ABD başta olmak üzere Batının ana politikası 'başarılı olursanız destekleriz ama başarısız olursanız da sahip çıkmayız' şeklindeydi. Obama yönetimi bölgedeki ikircikli politikası dolayısıyla kaybettiği saygınlık ve prestijini açık bir şekilde tartıştırmak istemiyordu. Ama en nihayetinde askeri darbe başarılı olunca ABD bütün desteğiyle darbeyi uluslararası alanda meşrulaştırdı ve her türlü desteği verdi. Bu durum ABD'nin Ortadoğu'da zaten zayıflamış olan algısının daha da derinleşmesine yol açtı.¹⁰

Makro açıdan bakıldığında; Arap Baharı'nın başlangıçtaki en kilit ülkesi Mısır özelinde, Obama yönetimi 'arkadan yönetme/ yönlendirme—*leading from behind*' politikası izlemeye çalıştı fakat başarısız oldu.¹¹ Bölge ülkeleri dahil dünyadaki hiç kimse gidişatın ne tarafa olacağını tahmin edemiyordu. Ortada ya demokratik güçlerin yanında yer almak ve demokrasiyi oluşturmak ya da anti-demokratik güçlerin demokrasinin gelmesini engelleme

8 Mehmet Özkan, "Egypt's Foreign Policy under Mohamed Morsi", *Ortadoğu Analiz* 5, sy 51 (2013): 10-18; Mehmet Özkan, "Mısır Dış Politikası Nasıl Analiz Edilmeli? Yöntem, Soru(n)lar ve Açmazlar", *Ortadoğu Yıllığı* 9(2013): 393-413.

9 "Kerry Says Egypt's Military Was 'Restoring Democracy' in Ousting Morsi", *New York Times*, 1 Ağustos 2013.

10 Martin S. Indyk, "The end of the U.S.-dominated order in the Middle East", *The Atlantic*, 15 Mart 2016.

11 Herbert I. London ve Bryan Griffin, *Leading from Behind: The Obama Doctrine and the U.S. Retreat From International Affairs* (New York: The London Center for Policy Research, 2017).

çabalarını zimmi veya açık olarak destek olma politikası dışında seçenek yoktu. ABD bu tercihi hiçbir zaman net yapmadı, gelgitli süreçler yaşandı ve en nihayetinde Washington'un politikası bir nevi 'arkadan yönlendirme' yerine 'arkadan takibe' dönüştü. Bugün bile Mısır'a yönelik olarak ABD'nin genel politikası ön alıcı olmaktan ziyade gelişmeleri takip ve sınırlı müdahale veya tepki verme şeklinde devam etmektedir.

Gelişmelere bugünden bakılınca dönemin ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı William J. Burns yıllar sonra yazdığı anılarında Arap Baharı ile ilgili süreci analiz ederken açık bir şekilde 'eğer devlet adamları amaçları, öncelikleri ve yapmak istedikleri şeyler konusunda net bir stratejiye sahip değillerse nadir bir şekilde başarılı olurlar'¹² seklinde yazmasını, dolaylı bir şekilde Obama yönetiminin Arap Baharı ülkelerine yönelik olarak net bir politik duruşunun olmadığını itirafı olarak görmek gerekir.

Libya'da Muammer Kaddafi'ye yönelik olarak başlayan protestolarda ABD'nin ana politikası gelişmeleri yakından takip etmek ve mümkünse Mısır sürecinde en başlarda olduğu gibi zigzag çizen politikalardan uzak durmaktı. Muhalefet ile ABD arasındaki ilk temas Hillary Clinton ile Muhmoud Jibril arasında 14 Mart 2011'de Paris'te yapılan bir görüşmeyle gerçekleşmiş olsa da Washington'un, muhalefeti Libya'nın tek temsilcisi olarak tanıması ancak 14 Temmuz 2011 tarihinde gerçekleşti.

ABD, Libya konusunda yavaş davranıyordu fakat Fransa ve İngiltere'nin tek taraflı olarak Libya'ya yönelik yaptığı hava saldırıları gelişmelerin seyrini tamamıyla değiştirdi. ABD ister istemez daha fazla sürece müdahil olmak durumunda kaldı. Ancak işler ABD'nin istediği gibi gitmedi ve 11 Eylül 2012'de Bingazi'de ABD misyonuna yapılan saldırı bir tür ikinci 1993 Somali etkisi oluşturdu. Bu saldırıda Büyükelçi J. Christopher Setevens dahil 4 Amerikalı hayatını kaybetti. Bu durum ABD'nin Arap Baharı'na yönelik politikasında en büyük kayıplarından birisi oldu ve şok etkisi yarattı. İç siyasette de çok ciddi tartışmalara yol açan bu saldırı sonrası her ne kadar ABD ile Libya arasında 2 Aralık 2013'te güvenlik anlamında suçluları bulmak ve cezalandırma-

¹² Burns, *The Back Channel*, 295-296.

ya yönelik olarak her türlü kolaylığı sağlayan anlaşma imzalanırsa da ABD için Libya içinden çıkılmaz hale geldi. 27 Mayıs 2014'te Libya'daki bütün ABD vatandaşlarının ülkeyi terk etmesini isteyen Washington, 26 Temmuz 2014'te yaklaşık 150 kişiden oluşan Libya misyonunu tamamıyla kapattı ve geri çekildi. Bu durum ABD'nin Libya'daki gelişmeler konusunda geri kalmasına; uzaktan ve dışarıdan destek vermesine yol açtı. Daha çok Avrupalılara bıraktığı Libya konusunda ABD hâlâ çekinceli bir politika takip etmektedir.

ABD açısından Suriye konusu Arap Baharı sürecinin en netameli kısmıydı denilebilir. Nisan 2011'de başlayan protestolar, özellikle Esad rejiminin şiddete başvurmasıyla hızlıca ilerlerken; Washington yönetimindeki temel algı aynen Mısır'da olduğu gibi Beşar Esad rejiminin hızlıca çökeceği yönündeydi. Bu çerçevede 2011 yaz aylarında 'Esad gitmeli çünkü artık meşruiyetini kaybetti' söylemini dillendirip büyükelçiliğini kapatan ABD yönetimi, aslında yanlış bir psikolojik atmosferde karar alıyordu. Libya'da 2012-2014 arası yaşananlar ABD'nin Suriye'de daha çekingen davranmasına ve doğrudan kendisi açısından çatışmayla sonuçlanmayacak bir politikaya yönelmesine yol açtı. İlk başlarda daha keskin ve net duran Obama yönetimi, zamanla ikircikli ve geri çekilen bir siyaset izledi.

2014-2017 arasında ABD'nin Suriye'ye yönelik ana politikası, IŞİD ile mücadeleye dönüştü ve bütün politika bu çerçevede şekillendi. İlk başlarda Esad'ın gitmesini net bir şekilde isteyen ABD, 2014 sonrası tamamen IŞİD ile mücadeleye yoğunlaşmış, Suriye meselesi ve yaşanan iç savaş ikincil kalmıştır. 2016'daki seçimleri kazanan Donald Trump, Obama döneminden kalan ana politik çizgiyi Suriye konusunda devam ettirdi. Hatta 2017'de ABD'nin BM Temsilcisi Nikki Halley 'Bizim önceliğimiz Esad'ın gitmesi değil' diyerek durumu açık bir şekilde ifade etti.¹³

ABD'nin Suriye politikası hem bölge ülkeleri hem de küresel toplum açısından bir tür hayal kırıklığı olmuştur. Özellikle Obama'nın Esad rejiminin sivillere karşı kimyasal silah kullanmasını 'kırmızı çizgi' ilan etmesine rağmen; 2014 yılında Esad

13 "US no longer focused on removing Assad from power in Syria, ambassador to the UN Nikki Haley says", *Independent*, 31 Mart 2017.

güçlerinin kimyasal silah kullanması sonrasında ABD'nin hiçbir şey yapmaması ciddi şekilde ABD'nin saygınlığını zedelemiştir.¹⁴ Aynı zamanda bu duruş Rusya'nın daha fazla etkin olmasının önünü açmış ve ABD'nin, ne yapılırsa yapılsın söylemden öteye bir şey yapmayacağı kanaati yaygınlaşmıştır. Türkiye gibi, bölgedeki devletlerin ABD'ye yönelik güven sorununun oluşmasının önünü açmıştır.¹⁵

2014 sonrası Obama liderliğindeki ABD, Libya'da yaşanan olayların da etkisiyle Suriye konusunda söylemsel olmasa bile eylemsel olarak geri çekmeye başladı. Bu süreçte öncelikli olarak İran'ın nükleer silah edinme çabalarını engellemeye yoğunlaştı ve bu soruna bir çözüm bulmaya çalıştı. 2015 yılında Obama'nın ana yoğun gündemi, İran ile nükleer anlaşma oldu ve bu konuda varılan anlaşma Obama'nın iki başarısından birisi olarak tarihe geçti. Diğer başarısı ise, Küba'ya yönelik olarak yapmış olduğu açılımlardı.¹⁶ Dolayısıyla 2014-2015 yılları ile artık net bir şekilde Arap Baharı sürecinde ABD'nin geride kalma ve sadece söylemsel olarak süreçleri yönlendirme politikası öne çıkmış oldu. Bu konuda tek istisna olan IŞİD ile mücadele ise büyük oranda PYD/YPG üzerinden yapıldığından Amerikan askerleri fiilen çatışmaya girmede.

Obama sonrası iktidara gelen Trump döneminde (Ocak 2017- Ocak 2021) ise ABD'nin Ortadoğu politikası başka bir sürece girdi. Temel öncelik İsrail'in güvenliğini Körfez ülkeleri ile yapılan yeni anlaşmalarla sağlamlaştırmak ve bazı ülkelerin elçiliklerini Kudüs'e taşıttırarak sembolik barış üzerine yoğunlaşmaktır. Diğer taraftan, Körfez'deki yönetimlerle kurulan kişisel ilişkiler çerçevesinde ABD'nin ekonomik çıkarları en ön planda tutulmuştur. Makro düzeyde stratejik anlamda, Trump'ın bir Ortadoğu politikası var mıydı sorusunun cevabı hâlâ net değil. Trump sadece İsrail'in güvenliğini sağlama ve İran karşıtlığı üzerine yoğunlaştı ve bu çerçevede Obama döneminde İran ile yapılan anlaşmadan çekildi.

14 Ben Rhodes, "Inside the White House During the Syrian 'Red Line' Crisis", *The Atlantic*, 3 Haziran 2018.

15 Bazıları bunun açık bir şekilde zaten ABD'nin geçmişinde var olan yeni-yalnızcılık (*neo-isolationism*) politikasını körüklediğini iddia etmektedir. Pope, *The Demilitarization*, 66.

16 Mehmet Özkan, "Soğuk Savaş bir daha bitiyor!" *Star-Açık Görüş*, 3 Mayıs 2015.

Arap Baharı'nın etkilerinin görüldüğü Bahreyn gibi küçük ülkelere ABD doğrudan müdahil olmadı. Körfez-İran arasındaki gerginliği turmandıran bu küçük ülkelerdeki gelişmelere ABD yönetimi arkadan destek verdi ve müttefikleri Körfez ülkelerinin yanında oldu.¹⁷ Arap Baharı'nın Körfez açısından en maliyetli yeri olan Yemen'deki iç savaş konusunda ise ABD durumu kurtardı. Ne tam karşı çıktı ne de tam destek verdi. Bölgeden geri çekilmesinin doğal bir sonucu olarak, konu gündeme gelince söylemsel olarak gerekeni yaptı ama eylemsel olarak kendisini her geçen gün daha çok pasifize etti. Bir nevi geri çekilme derinleşti diyebiliriz.

Netice: Eylemsel Güçten Söylemsel Güce Geçiş

2021 yazında Arap Baharı'nın tek başarılı örneğini temsil eden Tunus'ta yaşanan gelişmeler de göstermiştir ki, Ortadoğu halen post-Arap Baharı dönemine girmiş değil. Artı ve eksileriyle Arap Baharı'nın getirdiği olumlu dalga ve ona karşı geliştirilen devrim karşıtı süreç halen bölgede son derece dinamik bir şekilde kendisini gösteriyor. Yani süreç bitmiş değil, devam ediyor. Aynı şekilde ABD açısından Ortadoğu, artık söylemin eylemin yerini aldığı bir bölgeden ibarettir.

ABD, Arap Baharı'na yönelik politikasında çok hata yaptı; demokratik güçlerin yanında saf tutmak yerine statükocu aktörleri destekledi. Geriye doğru bakıldığında birinci olarak vurgulanması gereken nokta, bütün çabalara rağmen Amerika Birleşik Devletleri'nin istediği bir Ortadoğu yok, aksine on yıl öncesine göre daha öngörülmez, çatışma ve patlamaya hazır bir sosyo-politik durum var. Bu istikrarsız ortamda tekrar benzer bir dalganın ortaya çıkması durumunda ise ABD hiç hazırlıklı değil, muhtemelen böyle bir şeyin olmasını istemiyor.

Arap Baharı başlamadan önce iktidara gelen Obama, ABD'nin Ortadoğu politikasında uzun vadeli değişiklikler yapmayı planlıyordu, fakat 2010 sonrası bölgede yaşananlar sadece Obama'nın planlarının gölgede kalmasına yol açmadı aynı zamanda ABD'nin

¹⁷ Pope, *The Demilitarization*, 37.

hızlı bir şekilde bölgeden geri çekilmesinin de önünü açtı. Obama Amerika'nın bölgedeki genel stratejisi içerisinde askeri, psikolojik, diplomatik ve siyasal konumunu yeniden yapılandırmak istiyordu ve bu şekilde Ortadoğu'ya yönelik yeni bir politika üretmek istiyordu. Fakat Mısır, Suriye ve Libya'da yapılan hatalar ABD açısından çok maliyetli oldu. Libya'da Kaddafi sonrasında yaşanabilecekleri Washington doğru hesaplayamadı ve orta vadeli planlarının hepsi boşa çıktı. Özellikle de bölgedeki dinamikleri yanlış okuyarak yaptığı hatalar, Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesinden hiç ders alınmadığını gösterdi.

Yine aynı şekilde Mısır ve Körfez ülkelerinde devrim karşıtı güçlerin bu kadar sert olabileceğini ve hatta çoğu zaman ABD'ye rağmen kendi oyunlarını kurabileceğini Washington'daki karar alıcılar kestiremedi. Sonuçta, ABD için bölgedeki gelişmelerde devre dışı kalmadığı ve söylemsel olarak varlığını sürdürdüğü bir durum oluştu. Elbette sonucun bu şekilde olmasının altında, Obama'nın Arap Baharı sürecinde ulaşmak istedikleriyle alakalı net bir siyasal vizyonunun olmaması yatıyordu. 2014 yılında Libya'da ABD Büyükelçisinin öldürülmesinden sonra 'sonsuz savaşların bitirilmesi' gerektiği söylemi iç politikada çok ağır basmaya başladı.¹⁸ Obama işte bu süreçte ne iç kamuoyunu ikna edebilecek bir siyasal vizyon sunabildi, ne de bölgede dengeleri değiştirebilecek net ve keskin adımlar atabildi.

Suriye konusunda ABD özellikle 2012-2014 arasında minimum müdahil olmayla maksimum sonuç elde etmeye çalıştı, fakat bunun yerel dinamikler açısından mümkün olmayacağı son derece netti. İdeal yerine mümkün sonuçlara yoğunlaşmış ve daha konsantre politikalar izleseydi ABD'nin Suriye konusunda politikası ve bölgedeki varlığı bugün son derece farklı olurdu. Muhtemelen Rusya'ya bu kadar alan açılmamış ve hatta Suriye'nin geleceği konusunda ABD'nin ciddi bir siyasal etkisi olurdu. Fakat ABD yönetimi hızlı bir şekilde keskin söylem ve sonuç istedi, muhalif güçlere verdiği eğitimler sınırlı ve konsantre değildi. Sonuçta, ABD Suriye coğrafyasından terör örgütü PYD/YPG dışında bir müttefikinin kalmadığı bir duruma geldi.

18 Andrew J. Bacevich, "Ending Endless War: A Pragmatic Military Strategy", *Foreign Affairs* 95, sy 5 (2016): 36-44.

2021 itibarıyla bakıldığında bütün bu gelişmeleri ABD'nin bölgede eylemsel güçten söylemsel güce geçişinin hikâyesi olarak okumak mümkündür. Küresel siyasetteki değişimler, Çin'in yükselişi, ABD için 'sonsuz savaşların' artık sürdürülemez olması ve en önemlisi iç kamuoyunda artık ABD'nin asker göndermesine yönelik karşıtlığın artması ilk yansımaları Ortadoğu'da gösterdi. Obama ile başlayan eylemsel geri çekilme (disengagement) Trump yönetimi ile farklı bir boyuta ulaştı. Şu anki ABD Başkanı Joe Biden ile bu durum sistemleşecek görünüyor.

Arap dünyasına 2021 itibarıyla bakıldığında Arpa Baharı'nın birincil etkisi bölgeyi ciddi bir şekilde değiştirmiş olmasıdır. 2021 itibarıyla 2010 yılındaki Arap dünyasının statükosu yok olmuş; yerine çok farklı f/aktörler ve dinamikler gelmiştir. Siyasal dengeler olgunlaşmak yerine daha da geri gitmiş ve bozulmuş gözükmekte; otoriter rejimler kendilerini yeniden konsolide etmekte kısmen başarılı olmuşlardır. Yalnız bu durum kurdukları düzenin uzun vadeli kalacağı anlamına gelmemekte, aksine bütün otoriter yöneticiler tekrar benzer bir süreç yaşanır diye son derece çekingen ve tedirgin olarak gelişmeler takip edilmektedir. Ortada sosyolojik olarak tatmin olmamış ama yeni bir girişimden de çekinen, değişime güvenini kaybetmiş bir toplum vardır.

Uluslararası toplum da benzer bir şekilde çok değişmiş durumda olup demokrasi, insan hakları ve özgürlükler söylemi eskisi kadar karşılık bulmuyor. Trump ile beraber popülizmin ve yabancı düşmanlığının arttığı bir dünyada ne ABD ne de Avrupa ülkeleri Ortadoğu'ya doğrudan müdahale etmek istiyor. Avrupa, mülteci dalgasından zarar görmediği müddetçe bölgeyi kendisi açısından sorun görmüyor. ABD ise IŞİD yenilgiye uğratılıp ortadan kaldırıldığına göre daha rahatlamış görünüyor. En temelde şu an oluşan statüko, bölgede ne Amerikan çıkarlarını ne de İsrail çıkarlarını doğrudan tehdit ediyor. Rotasını Asya ve Çin'e çevirmiş bir ABD için, Ortadoğu artık sorun oluşturmadığı müddetçe asla gündemde birincil bir yer almayacaktır. Dolayısıyla yeniden herhangi bir Arap Baharı benzeri bir dalga yaşanırsa ABD bu süreci ne yönetebilir ne de dinamikleri şekillendirebilir. Muhtemelen demokratik güçlere ABD tarafından destek de gelmeyecektir. Yani 10 yıl öncesine göre Arap Baharı'nın küresel destek ve ilgi

boyutu bugün için kaybolmuş durumda, muhtemelen İsrail'in güvenliği doğrudan tehdit altında olmadığı müddetçe de geri gelmeyecektir.

Arap Baharı'nın halen süren ikinci etkisi, Amerika Birleşik Devletleri nezdinde ve batıda İslamcı siyasete karşı negatif bakış açısının derinleşmesidir. İlimli ve şiddete başvurmeyen İslamcılar demokratik bir sistemi en çok isteyenler olurken; batı bu konuda bunlara destek vermek istemiyor. Mısır'dan Tunus'a bu sürecin oluşturduğu en temel sonuç demokratik değerleri savunmanın batıdan destek getireceği algısının tamamıyla yıkılmış olmasıdır.¹⁹ ABD açısından ise bu durumun sadece söylemde vücut bulan ve eylemde asla yer bulmayan bir gelişme olduğu fikri neredeyse Arap gençliğinin zihninde netleşmiş, İslamcılar ile Batı arasındaki bağ kopmasa bile güven krizi derinleşmiştir.

Üçüncü olarak, Mısır'da 2013 yılında Rabia Meydanı'nda askerlerin kendi halkının üzerine savaş açıp hunharca öldürmesi ve buna ABD başta olmak üzere Batı'nın zimmi onay vermesi ilginç bir şekilde Arap halklarında yeni bir sendrom oluşturmuştur. 2013 Rabia Sendromu denilebilecek bu yeni durum özellikle halk tabanında tekrar protestolara girişme konusunda ciddi bir fren görevi görmektedir. Bu bir nevi 1991 İslami Kurtuluş Cephesi (FİS) sendromuna benzemektedir. Hatırlanacağı gibi 1991'de Cezayir'de seçimleri kazanan İslamcı parti FİS'e karşı asker, seçimleri iptal etmiş ve binlerce insanı öldürmüştür. 1991'de Cezayir'deki gelişmelere Batı ciddi tepki vermemiş ve bir nevi askerini yaptığını meşrulaştırmıştı. 2013 Rabia Meydanı'nda yaşanan katliama verilen tepkiler ABD ve batı ülkelerinin Ortadoğu'ya bakışlarında, FİS tecrübesi sonrasında aradan yaklaşık yirmi yıl geçmiş olmasına rağmen halen ciddi bir değişimin olmadığını göstermektedir.

Sonuç Yerine: Geleceğe Dair

ABD'nin Arap Baharı'na yönelik politikası küresel bir gücün Ortadoğu'da eylemsel güçten söylemsel güce geçişinin

¹⁹ Mehmet Özkan, "A New period in Islamic Politics", *Your Middle East*, 27 Ağustos 2013.

hikâyesidir. 2010-2020 arasında yaşanan süreçte hem bölgedeki sosyal-siyasal dinamikler hem de Washington'daki karar alıcılar bu gerçeğin farkına varmış ve kabullenmişlerdir. Arap Baharı'nın bitmediği ve belki de ileride yeniden farklı formlarda farklı taleplerle kendisini gösterebileceği düşünülünce geleceğe dair birkaç noktayı özellikle vurgulamak gerekir.

En temelde tekrar bir Arap Baharı veya benzeri süreç yaşansa muhtemelen dış ülkeler ve özellikle de ABD daha az etkili olacaktır.²⁰ Bölgedeki aktörler de buna daha hazırlıklı olduğundan kendi politik hesaplarını yaparken 'ABD nasıl yaklaşır?' türü sorular daha az sorulacaktır. Bu durum bölge içi ittifakların ve iş birliklerinin önemini işaret etmesi yanında bölgedeki demokratik ve demokrasi karşıtı aktörleri dost-düşman dengesinin her an değişebileceği bir bölgesel gerçekle karşı karşıya bırakacaktır.

Ortadoğu artık yarı-aktörler dünyasına girmiş olup onların rolleri ve alanları genişlemiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin Arap Baharı üzerinden yaşadığı tecrübe göstermiştir ki, ABD gibi bir süper güç bile hâlâ farklı bölgelerdeki olaylar karşısında bir tür yarı-aktör konumundadır. Yarı-aktör tanımlamasına konu olan ülke; tek başına bir sorunu çözemediği gibi, onun desteğini almayan bir çözüm de muhtemelen başarıya ulaşamaz. Dolayısıyla, Ortadoğu'da bugün Türkiye başta olmak üzere birçok diğer bölgesel devlet yanında ABD ve Rusya gibi ana aktörler bile olayları tek başına şekillendiremeyen bir aktör pozisyonundadırlar. Bu durum küresel sistemin dönüşmesiyle beraber yeni bir tür bağımlılık oluşturmuş ve oluşan siyasal sorunların çözülmesini daha da zorlaştırmıştır.

Son olarak Ortadoğu Arap Baharı sonrasında bir nevi 20. yüzyılın başlangıcına geri dönmüştür. Devlet inşası ve devletin doğası, yapısı ve devlet-toplum ilişkisinin nasıl düzenlenmesi gerektiği gibi en temel sorunlar aynen geçen yüzyılın başında olduğu gibi bölgenin yanıtlaması gereken derin sorulardır. 20. yüzyılda oluşan Arap devletlerinin kurumsal yapılarının ömrü neredeyse dolmuş olup bölgenin bugün her köşesinde yaşanan devlet-halk gerginliğinin sürdürülmesi çok zor gözükmektedir. Tüm bu ger-

²⁰ Lynch, "The Arab Springs", 121.

çekliğe ve gerekliliğe rağmen aynı konular üzerine bölgede bugün yapılan entelektüel tartışmaların geçen yüzyıla oranla daha geride olduğu ve kalite açısından ayrıca tartışılması gerektiği başka bir yazının konusu olmakla birlikte; Ortadoğu önümüzdeki dönemde daha birçok hızlı ve keskin duruma gebe dir.

Kaynakça

- Bacevich, Andrew J. "Ending Endless War: A Pragmatic Military Strategy." *Foreign Affairs* 95, sy 5 (2016): 36-44.
- Burns, Willian J. *The Back Channel: A Memoir of American Diplomacy and the Case for Its Renewal*. New York: Random House, 2019.
- Gause III, F. Gregory. "Why Middle East Studies Missed the Arab Spring: The Myth of Authoritarian Stability." *Foreign Affairs* 90, sy 4 (2011): 81-90.
- Indyk, Martin S. "The end of the U.S.-dominated order in the Middle East". *The Atlantic*. 15 Mart 2016.
- "Kerry Says Egypt's Military Was 'Restoring Democracy' in Ousting Morsi". *New York Times*. 1 Ağustos 2013.
- Lake, David. "Whither the Liberal International Order? Authority, Hierarchy, and Institutional Change". *Ethics & International Affairs* 34, sy 1 (2020): 461-471.
- London, Herbert I. ve Bryan Griffin. *Leading from Behind: The Obama Doctrine and the U.S. Retreat From International Affairs*. New York: The London Center for Policy Research, 2017.
- Lynch, Marc. "The Arab Springs Never Ended". *Foreign Affairs* 100, sy 1 (2021): 111-122.
- Özkan, Mehmet. "Egypt's Foreign Policy under Mohamed Morsi". *Ortadoğu Analiz* 5, sy 51 (2013): 10-18.
- Özkan, Mehmet. "Mısır Dış Politikası Nasıl Analiz Edilmeli? Yöntem, Soru(n) lar ve Açmazlar". *Ortadoğu Yıllığı* sy 9 (2013): 393-413.
- Özkan, Mehmet. "A new period in Islamic politics". *Your Middle East*. 27 Ağustos 2013.
- Özkan, Mehmet. "Soğuk Savaş bir daha bitiyor!" *Star-Açık Görüş*. 3 Mayıs 2015.
- Pope, Laurence. *The Demilitarization of American Diplomacy: Tow Cheers for Striped Pants*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014.
- Rhodes, Ben. "Inside the White House During the Syrian 'Red Line' Crisis." *The Atlantic*. 3 Haziran 2018.
- "US no longer focused on removing Assad from power in Syria, ambassador to the UN Nikki Haley says." *Independent*. 31 Mart 2017.